

Szele Bálint (Miskolci Egyetem)

Magyar költők műfordításai

– különös tekintettel Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításaira

A magyar Shakespeare 220 éves története a magyar műfordítás egyik legfontosabb fejezete. Szabó Lőrinc, legnagyobb XX. századi költő-műfordítónk egyik meghatározó láncszeme a magyar Shakespeare-fordítók sorának: négy kanonizált és egy nemrég (2004-ben) megjelent fordítása a mai napig megkerülhetetlen eleme a magyar Shakespeare-nek. Ennek oka a kimagasló fordítói tehetség mellett Németh Antal jól időzített felkéréseiben és a magyar Shakespeare-kultusznak a két világháború között bekövetkezett fellendülésében is keresendő.

A Tóth Árpád, Ady Endre és Babits Mihály műfordítói örökségét követő majd túlszárnyaló Szabó Lőrinc 1935-ben készítette el első Shakespeare-drámafordítását (*Athéni Timon*), amely egy új, minden addiginál szöveghűbb és pontosabb Shakespeare-fordítói paradigma megjelenését eredményezte.¹ Az új magyar Shakespeare úttörője Szabó Lőrinc mestere, Babits volt, akinek 1916-os *A vihar*-fordítása és 1924-es híres cikke² megpróbálta megingatni a régi, helyenként nevetségesen rossz Shakespeare-fordítások hatalmát. A *Nyugat*-korszak műfordítói programját is Babits Mihály alkotta meg. 1916-ban így írt: „[...] annyi feladat volna még! mikor a nagy költő művei nyelvünkön nagyrészt csak érthetetlen és érdemtelen fordításokban olvashatók, melyeket hiába iparkodunk foltozni, tatarozni, mint az alapjában hibás épületeket!”³ S hogy ezek az épületek miért álltak még mindig? „A magyar Shakespeare-fordítást el lehetett fogadni, mikor a gyors szükség követelte és létrehozta: de ma már talán ideje nemezebb munkákkal helyettesíteni.”⁴ Shakespeare korábbi szentimentális vagy romantikus, helyenként finomkodó, vagy éppen zavaros nyelve Babitsnak is köszönhetően kezdett el átalakulni.

A modern elvárásoknak Babits fordítása sem felelt meg maradéktalanul: szövege a Babits által hirdetett „Shakespeare = költő” elv túlsúlya miatt nem kifejezetten színpadra való, a közönség számára helyenként homályos, nehezen érthető, nehézkes volt. Babits fordítása nagy költői munka, de nem hibátlan műfordítás. Hevesi Sándor, a kor híres rendezője szerint „a

¹ A dolgozatban a magyar Shakespeare-fordítók közül szándékosan kihagyom Aranyt, Petőfit és Vörösmartyt, a „klasszikus fordítókat,” mert az ő munkájuk távol esik a XX. század fordításaitól – valódi hatással nem voltak, nem lehettek a XX. század fordítóira. Az időbeli távolság, a nyelv és a Shakespeare-filológia fejlődése és a túlszárnyalhatatlan költői teljesítmény bebetonozta ezeket a szövegeket, aminek jele az is, hogy inkább kijavítják, „megigazítják” őket, mintsem kihagynák a modern Shakespeare-kiadásokból.

² Babits Mihály: Shakespeare-fordítás. *Nyugat*, 1924. február 1.

³ Babits Mihály: A Shakespeare-ünnephez. (pp. 430-433) Babits 1978 I:430

⁴ Babits Mihály: A Shakespeare-ünnephez. (pp. 430-433) Babits 1978 I:433

fordítónak félreérthetetlennek és világosnak kell lennie, ott is, ahol a költő nem az, mert az a sok rossz másolás és sok rossz kiadás Shakespeare-nek tömérdek helyét homályosította el.”⁵ (Ez a mondat – erről később lesz szó – a színházak egyszerűsítő törekvéseit állítja szembe az eredeti Shakespeare-szöveggel.) Babits erőfeszítéseit nem követték további fordítások. Kosztolányi nagyszerű *Téli rege*-fordítása (1924) volt az egyetlen értékelhető vállalkozás, a *Romeo és Júlia*, majd a *Lear király* inkább a hanyag, „nonchalant” Kosztolányi, mint William Shakespeare. A magyar színházak és a legnagyobb irodalmárok vágya a jó, játszható, érthető, mégis Shakespeare-i fordítások iránt egyre nőtt.

Shakespeare remekei számomra elsősorban irodalmat, költészetet jelentenek⁶ – mondta Szabó Lőrinc is, aki nem magyarázott, nem fogalmazott meg elveket, csak fordított. A költő szinte ajánlotta magát Shakespeare-fordításra:

A nehéz fordulatok, bonyolult átjátszások, az értelmi gúny és az intellektuális pátosz – s mint költészetében, a szenvedély és az értelem bonyolult, harcra egyensúlya – ez az, amit legtökéletesebben tud visszaadni, amit híven és kemény fegyellemmel tolmácsol. Ezért olyan nagyszabásúak Shakespeare szonettjeinek fordításai: az értelem és az érzés sajátos villódzása, az intellektuálisan játékos képek halmozása, a félérzések és árnyalati szenvedélyek felvillantása, a kitörő szenvedély hangja.⁷

Szabó Lőrinc a magyar Shakespeare-fordításban Vörösmarty, Petőfi, Arany egyenrangú társa volt. „A lelkiismeretesség Szabó Lőrincnél nem fékezője, hanem szárnyaltató erőforrása volt képzeletének és ez az adottság arra predesztinálta volna, hogy ő ajándékozza meg színházi kultúránkat egy *élő Shakespeare-oeuvre-rel*” – írta róla Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója egy 1968-as keltezésű tanulmányában, melyet azért adott át Szabó Lőrinc feleségének, hogy ismeretlen részleteket ismerhessen meg belőle és hogy Szabó Lőrinc egyes fordítás-szövegei „felvehetőek legyenek majd egyszer Lőrinc összes műfordításainak kritikai kiadásába.”⁸ „Lőrincben minden látványos zseni-külsőség nélkül szakadatlanul éreztem szellemének magas feszültségét, ritka sugárzását” – írta egy tanulmányában Németh.⁹

Németh Antal 1935-ben vette át a Nemzeti Színház vezetését, és a visszaszerződött Somlay Artúrnak keresett méltó bemutatkozó szerepet, így esett a választása az *Athéni Timon*-ra, amelyet éppen akkor fedezett fel az egyik londoni és a beziers-i színház is,¹⁰ és amelynek jó előadása „rendkívül erős hatást tehet” – így „végre alkalmat adhattam a szonett-fordító

⁵ Hevesi Sándor: Shakespeare-játék és Shakespeare-fordítás. (pp. 178-184) Hevesi 1964:183

⁶ Szabó Lőrinc: *A fordításom most is formahű. Szabó Lőrinc Macbethről*. Pesti Magyar Hírlap, 1939. nov. 16.

⁷ Szabolcsi 1958:1554

⁸ Németh Antal 1973:97. Az eredeti tanulmány a PIM Németh Antal-letétjében található.

⁹ OSZK KT Fond 63/296, „Szabó Lőrinc és a Nemzeti Színház” p. 12. Németh Antal említi, hogy Lőrincsel főleg szóban értekeztek, így visszaemlékezése – dokumentumok hiányában – elég hiányos.

¹⁰ n.n. Az *Athéni Timon* angol és francia szabadtéri színpadon és a Nemzeti Színházban. *Magyarország*, 1935. aug. 9.

Szabó Lőrincnek, hogy tolmácsolhassa a *mai* magyar költészet nyelvén Shakespeare-t.”¹¹ Németh Antal úgy érezte, hogy a XIX. század magyar Shakespeare-je értéktelen, dagályos, de legfőképpen mondhatatlan, s alkalmi feladatként színdarabfordítással bízta meg a költőt. Így kezdődött Szabó Lőrinc második nagy műfordítói korszaka, melyet alapvetően a Shakespeare-fordítások határoznak meg. Az *Athéni Timon* bemutatója 1935. november 8-án volt, és az évad 11 előadása komoly sikert jelentett. Németh Antal azért akart új szöveget, mert Greguss Ágost és Rákosi Jenő fordítását nem találta jól mondhatónak, szövegük homályos és főleg erőtlen volt. „A timoni életérzés hitelesen először 1935. november 8-án szólalt meg Szabó Lőrinc zsenije jóvoltából magyar színpadon” – írta Németh.¹²

Szabó Lőrinc második Shakespeare-fordítása az *Ahogy tetszik* volt, ismét a Nemzeti Színház számára. A költő 1938. június 14-én kötötte meg a szerződést, mely szerint október 1-re kellett elkészülnie a fordítással. A szerződés a bevétel 4%-át biztosította a fordító számára, és kapott 1000 pengő előleget is, hogy nyugodtan dolgozhasson. Németh Antal úgy érezte, hogy Rákosi Jenő fordítása „eltakarta Shakespeare-t,”¹³ ezért döntött az újrafordítás mellett. A darabot 1938. december 17-én mutatták be; a Jaques-ot alakító Uray Tivadar Greguss-díjat kapott a szerepért.

Szabó Lőrinc harmadik Shakespeare-fordítása a *Macbeth* volt. 1939. február 11-én írta alá a fordítói szerződést, amely az előzőhöz hasonló feltételeket biztosított számára (december 31-ig kellett befejeznie a fordítást). A darab bemutatója 1939. november 18-án volt, ezt 17 előadás követte. Szabó Lőrinc kiforrott, teljesen érett Shakespeare-tolmácsolása jó színházi szövegnek bizonyult. „A láttatóan képszerű és izmos magyar szöveg az érett Shakespeare metaforavillanásokat egymásba szikráztató képzeletének szakadatlanul nyugtalan mozgását híven követi, és mégis pontosan és világosan mutatja a beszélő hős lelki mechanizmusainak működését. A fordító részéről szinte kedvtelés látszik az örület fantasztikumainak követésében: átérzi, megéri az örült képzelet útját [...] nagyító alatt szedi szét a szálakat s úgy érti és érteti meg.”¹⁴

Negyedik feladatként a *Troilus és Cressida* fordítását kapta meg (a szerződés dátuma szintén 1939. február 11.). „Az első feladat volt egy olyan szöveget kapni a tervezett előadás anyagául, amely a kifejező nyelv-kezelés rugalmasságával átmenti a mű bizarr életgazdagságát [...] Ezt a műfordítói problémát legtisztább meggyőződésem szerint nem oldhatta meg

¹¹ Németh Antal 1973:98

¹² Németh Antal 1973:101

¹³ Németh Antal 1973:102

¹⁴ Németh Antal 1973:104

más, mint Szabó Lőrinc” – írta Németh Antal.¹⁵ Szabó Lőrinc azonban a háború kitörése miatt felhagyott a *Troilus és Cressida* fordításával. „Megijedtem. Tudtam, én tudtam legjobban, hogy a munkásságomban mi jó és mi csak félig kész, s egyszerre félretoltam mindent, ami nem szorosán az én művem volt. Hogy kell ezt érteni? Úgy, hogy például abbahagytam a nagy fordításokat. A három Shakespeare-darab után egyszerűen nem volt lelkierőm befejezni a negyediket, a *Troilus és Cressida*-t, bizony becsaptam vele a Nemzetit.”¹⁶ A *Troilus és Cressida*-t a költő csak az 1948-as Franklin-féle Shakespeare-összkiadás számára fejezte be, így ebben a reprezentatív kiadásban Szabó Lőrinc négy Shakespeare-fordítása is szerepelt.

Németh Antal – Shakespeare és Szabó Lőrinc iránti tiszteletét mutatva – lehetőséget kívánt teremteni arra, hogy Szabó Lőrinc lefordíthassa Shakespeare összes műveit, ez azonban nem valósult meg. 1953-ban Szabó Lőrinc a *Vízkereszt* fordítására kapott felkérést az Ifjúsági Színház Kamaratársulatától, ezért októbertől a *Vízkereszt*-et fordította. A darabot 1954. június 11-én mutatta be a színház Apáthi Imre rendezésében. Az előadás előtt elhangzott Szabó Lőrinc prológusa is, melyet kifejezetten ez elé az előadás elé írt. A darab 1954 decemberéig volt műsoron. Az 1955-ös új Shakespeare-összesbe kegyeletből Radnóti Miklós és Rónay György *Vízkereszt*-átültetését vették föl, így Szabó Lőrinc szövege ötven évig irattárban porosodott. A *Vízkereszt, vagy: amit akartok* 2004-ben jelenhetett meg először kötetben.

Szabó Lőrinc fordításai újszerűek voltak, mert formahűen és nagyon pontosan tolmácsolt; „a fordítói csatát [a filológiai elmélyedés mellett] azonban elsősorban kifejezéseinek változatoságával, gazdag és élő vers- és szótechnikájával nyerte meg: neki tíz azonos szava és expressziója van ott, ahol másnak csak egy [...] mondattani újdonságokat fedez fel, [...] vonat-módozatokat teremt, [...] kapcsolatokat, kapcsolásmódokat, mert nagyobb volt a stílus-képzelete és nyelvszerkezeti érzéke, mint volt a régieknek.”¹⁷ Arany, Petőfi és Vörösmarty fordításaival persze nem versenyezhetett, de Babits 1916-os *A vihar*-fordítását – mely gyakran nehézkes, agyonterhelt költői nyelven szólalt meg – és Kosztolányi 1930-as *Romeo és Júliá*-ját – amely inkább „Kosztolányi,” mint „Shakespeare” – túlszárnyalta modern, jól mondható, érthető, mégis szigorúan szövegű átültetésével.

Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítói művészetének alapvető jellemzője a XIX. századi fordítások többségével éles ellentétben álló érthető, mondható, nyelvtanilag is természetes szöveg. Szabó Lőrinc ritmusában az élőbeszédhez közelítő szöveget és verset alkotott, amely a XIX. század nyelvezetéhez szokott színészeknek bizonyára furcsa volt. Szabó Lőrinc jambusa kife-

¹⁵ Németh Antal 1973:106

¹⁶ Interjú a *Film, Színház, Irodalom* 1944/5. számában. Idézi Kabdebó 1974:318.

¹⁷ Németh 1973:108

jezetten laza, mint ahogy Arany is lazábban kezelte a jambust, miattuk nem akart „kitélt nyomorítani.”¹⁸ Az angol nyelv természetesen hajlik a jambusi lejtésre (ott a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok váltakozása adja meg a metrumot), a magyarban viszont természetesen több a trocheus és a spondeus. A tiszta jambus erőltetése általában torz mondatokhoz vezet, az ötös jambus így a magyarban gyakran csak 30-40 százaléknyi jambust tartalmaz. „Századunkban a Shakespeare-fordítók – Szabó Lőrinc bámulatra méltó kivételével – változó mértékben, és igen különféle értékű megoldásokat kínálva, eltávolodtak Vörösmarty és Arany nagyvonalú blank verse-kezelésétől, megfeszítették, sokszor iskolásan, a jambust, mankónak használták, hogy el ne sodorja őket a Shakespeare-i dikció. Márpedig a jambus csak lazán alkalmazva érhet el magyaros hangzást” – foglalja össze a szabályt Eörsi István.¹⁹ Ezért alkalmazott Szabó Lőrinc mindenki másnál kevesebb jambust.

Fontos tény, hogy Szabó Lőrinc nem egyszerűsített a „jó mondhatóság” kedvéért, de hajlandó volt lemondani egy-egy jelentésárnyalatról, szóról vagy motívumról a természetesség, a mai modern magyar nyelv kedvéért. Említést érdemel még, hogy Szabó Lőrinc öt Shakespeare-fordítása nagyszerű színpadi szöveg is, amely lehetőséget teremtett egy újfajta Shakespeare-játszás, egy új színészi stílus megteremtésére. Schöpflin Aladár a *Nyugat*-ban azt írta, hogy „Az egész előadás, úgy tűnik fel, kísérlet Shakespeare-nek, új, egyszerűbb stílusban való játszására. [...] A beszéd szavalás-mentességére való törekvés nyilvánvaló, de a színészek jórészt még köti a régi megszokás, nem tudják egészen levetni a kothurnust, amiből a játékmódor kevertsége származik. Egy részük, Somlay-val az élükön a társalkodó dráma fesztelen hangján beszél, a többi többé-kevésbé diszkrétül szaval.”²⁰ Maga a színész úgy nyilatkozott, hogy „egyszerűsége és világosságra törekszem. A darabot épűgy, mint a szerepet igyekszem a mai ember abszolút közelségébe hozni. Ebben nem csak segítségemre van a fordító Szabó Lőrinc, hanem valóságos utasítás erre minden sora.”²¹ Somlay kerüli a harsogást, a szavalást, úgy kíván megszólalni, „mintha kedves ismerősünkkel beszélnek.”

A szavalás hiánya azonban nem jelentheti azt, hogy a versek vers-ségét el kellene tüntetni. Schöpflin idézett és Kosztolányi következő észrevétele, miszerint „az új együttes sehol sem érezteti a verseket [...] a szó, zene és lendület örömétől sincs jogunk megfosztani a hallgatóságot,”²² Szabó Lőrinc fordításának alapvető prózaiságára mutat rá. Az enjambement sűrű használata, az élőbeszédhez közelítő stílus, az ötös sorok hatodfelessé toldása (bár így is sok-

¹⁸ Arany János: *Levél Szilágyi Istvánnak*. 1942 vagy 43 nyara. pp. 207-208. *MShT* 208.

¹⁹ Eörsi István: Utószó. In: William Shakespeare: *Othello*. Cserépfalvi, é. n. [1993]:147

²⁰ Schöpflin Aladár. Színházi bemutatók. Athéni Timon. *Nyugat*, 1935. december.

²¹ n.n.: Somlay Artúr az „Athéni Timonról” *Az Est*, 1935 okt. 11.

²² Kosztolányi Dezső: *Athéni Timon*. In: uő: *Színházi esték*. I-II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1978. 100.

kal ritkább, mint más fordítóknál) miatt a vers és a szavalás hiányának nem csak a társulat az oka, hanem a magyar szöveg létrehozója, a fordító is. „Szabó Lőrinc fordítása teljes lehetőséget ad a beszéd természetességére. [...] mai nyelven szólaltatja meg Shakespearet, egészen az anakronisztikus kifejezések használatáig, nem ijed meg olyan szavak és szólások használatától sem, amelyeket mindenki újonjötteknek érez nyelvünkben. [...] Szabó Lőrinc fordítása ezenkívül jó színpadi nyelven is szól, megkönnyíti a színész dolgát is, a közönségét is” – írta idézett tanulmányában Schöpflin Aladár. Egyed Zoltán, *A Reggel* kritikusa az „Emberi Shakespeare a Nemzetiben” címet adta írásának, melyben kiemeli a szöveg emberi hangvételét, maiságát, egyszerűségét.²³

Szabó Lőrincnél már alapkövetelmény a teljes szöveghűség is: a sort sorral, a mondatot mondattal, a rímet rímmel, a verset verssel fordítja. Törekszik a lehető legteljesebb tartalmi megfeleltetésre, a motívumok, szójátékok visszaadására is, de nem a természetes nyelv megerőszakolása árán. Szabó Lőrinc tisztelettel tekint fordító-elődeire, de tisztelettel mellőzi őket: egy-egy különösen sikerült megoldás kivételével (pl. az *Ahogy tetszik*ben) nem vesz át részleteket, saját, egyéni hangon fordít. Modern, mai szóhasználata több kritikusának is szemet szúrt: hétköznapi, efemer szavait a fiatal műfordító hetykesége erőltette bele a darabba, majd az idősebb, megfontoltabb műfordító ki is gyomláta őket.

Fordításainak hátrányára vált a sok enjambement, a szürkébb, időnként kifejezetten hanyag és suta rímek, a Shakespeare-től idegen vállrándítások, s szövege helyenként már-már Aranyéhoz hasonlóan túlterhelt, tömör, csak tagoltan mondható. Ami azonban a színésznek nehézség, az az olvasónak öröm. A pontos, aprólékosan kidolgozott magyar Shakespeare-szövegek jól működnek a színházban is (hiszen a rendezőnek joga van egyszerűsíteni), az olvasás során is.

Mindezt a szigorot és pontosságot Szabó Lőrinc műfordítói elvei és technikái magyarázzák. Programértékű kijelentése volt, hogy „a világirodalom terjesztése, az általános műveltség közvetítése és fokozása előfeltételeket kíván és egyúttal nagy lelkiismereti megbízatás [...] a tolmácsolás művészeinek.”²⁴ „Alapelveink legyenek legjobb hitünk szerint időállóak; [...] a világirodalom másként aligha válhat bennünk az emberi megismerés egyik egyetemes eszközévé.”²⁵ Szabó Lőrinc írásai egyértelműen megmutatják tudatos, kiforrott műfordítás-szemléletét, filológiai igényességét és szigorú ragaszkodását a hűséghez. „A helyes követelmény: tartalmi és formai hűség. Teljes hűségre kell törekednünk, hisz az a célunk, hogy vala-

²³ Egyed Zoltán: *Premierek pergőtüzében*. 1. *Emberi Shakespeare a Nemzetiben*. *A Reggel*, 1935. nov. 11. p. 13.

²⁴ Szabó Lőrinc: *Világirodalmi kultúránk*. (pp. 819-822) Szabó Lőrinc 2003:822 (megjelent 1957)

²⁵ Szabó Lőrinc: *Világirodalmi kultúránk*. (pp. 819-822) Szabó Lőrinc 2003:821

kinek a gondolatait, kifejezéseit, stílussajátságait, a nyelv tömörségét, a képek merészségét vagy higgadságát, esetleg a kifejezőmód teljes dísztelenségét magyarul újraalkossuk. Mindezzel stílusnak látszik, de az említett elemek egyúttal a tartalom hordozói is, ahogy ugyanakkor formát és zenét is adnak. A tartalmi és formai hűség tehát szorosan összefonódik” – mondta el egy 1942-ben készült interjújában.²⁶ Mindennek megvalósítása nehéz feladat, de vallotta, hogy érdemes csinálni. „A műfordítás hálátlan mesterség, de ha igazán jelentős, odakerül a költő eredeti műve mellé, s annak ad és attól kap bizonyos sugárzásokat és magyarázatokat. [...] A versfordítás eleven társalgás a világirodalommal, s ugyanakkor [...] eszményi hazaszeretet; egyben kritika a fordított műről és önkritika a fordítóról” – írta Szabó Lőrinc.²⁷ Az *Örök barátaink* első kötetének bevezetőjében így írt: „A műfordítás sokféle örömet egyesít. Nélkülük és süket maradna az érdeklődés majdnem mindarra, ami a költészetből kívül esik a nemzeti nyelv határain. Átala indult meg és folyik szakadatlanul a világirodalom lélekcsereje, gondolatcsereje, az emberiség egyetemes, együttes töprengése az élet kis és nagy dolgai fölött.²⁸ Mintha Babitsot hallanánk, akkor is, amikor azt mondja: de műfordítók csak költők lehetnek. „A kitűnő műfordítás kitűnő költészet, a benne megoldott nyelvi feladatok egyenértékűek az eredeti alkotás hasonló eredményeivel. Ezért teremtettek már fordítások irodalmi nyelveket, irodalmi iskolákat; ezért nem fordíthat verset senki a maga eredeti költői rangján felül.”²⁹

A műfordítás öröme című tanulmányában arról is ír, hogy miért fordít, mi ad munkájának motivációt. „A külső okok, ünnepek, sürgető alkalmak, megrendelések: ritkák, kevés bennünk a hajtóerő” – írja. Az igazi mozgatóerő magánügy, a költő személyes ügye: „a költő nagyon élvez egy idegen verset és mutogatni akarja a tetszését, az örömét” – ez a birtokbavétel és az akadálylegyőzés öröme.³⁰ Ehhez számos más tényező is hozzáegítheti a fordítót. „Az elvek megvalósításához tehetség, ihlet és szerencsés pillanatok kellenek. Sokszor tapasztaltam, hogy a műfordításban is van ihlet. Valósággal belénk költözik a rég halott költő, szinte ő súgja a magyar szavakat. Olykor kísérteties, hogy újból mennyire meg akar születni bennünk” – mondta az 1942-es interjújában. Az *Örök barátaink* bevezetőjében az egyén, az elszigetelt fordító-költő szemszögéből vizsgálja tevékenységét. Ebben – önmagát is a világirodalom részévé téve – kitörési útként, társaként definiálja a műfordítást: „Készült ez a könyv azért is, hogy ne legyek, ami mindjobban fenyeget, túlságosan egyedül. Társaságra szorulok, kedvem-

²⁶ Fényi 1942

²⁷ Szabó Lőrinc: Tóth Árpád, a versfordító. (pp. 419-424) Szabó Lőrinc 1984:422

²⁸ Szabó Lőrinc: Bevezetés az *Örök Barátaink* I. kötetéhez. (pp. 9-12) Szabó Lőrinc 1984:9

²⁹ Szabó Lőrinc: Bevezetés az *Örök Barátaink* I. kötetéhez. (pp. 9-12) Szabó Lőrinc 1984:11

³⁰ Szabó Lőrinc: *A műfordítás öröme*. (pp. 7-9) Szabó Lőrinc 1984:8

re való barátokra; velük beszélgetek. Magyar beszédük mégiscsak más, mint néma jelenlétük a könyvtárban. Segítséget, igazolást, bátorítást kapok tőlük, s remélem, azt adok vele másoknak.”³¹ A műfordításra itt mint átsajátításra utal – az idegen nyelven megszólaló mű újjáteremtésére – magyar nyelven. Gondolatmenetét ezzel zárja: „így születik a műfordítás – hódolatból, élvezetből, teremtő lázból és kényszerűségből. A többi: műhelytitok...”³²

Szabó Lőrinc sohasem fejtette ki műfordítói elveit olyan részletességgel, mint például Arany, Babits, vagy Mészöly Dezső. Tanulmányokban, levelekben található utalásokat egy-egy elvre, technikára, de rendszeres műfordítás-elméletet, gyakorlati útmutatást a költő nem hagyott az utókorra. Az alábbi bekezdésekben kísérletet teszünk arra, hogy összefoglaljuk Szabó Lőrincnek a műfordítással kapcsolatos elveit és fordítói technikáit. Egy általános érvényű, elméleti irányultságú megközelítést alkalmazunk, nagyrészt a korabeli kritikák felhasználásával.

Az alapelvekre már utaltunk fentebb: ez a teljes tartalmi és formai hűség. „A tartalmi hűség elvével teljesen egyenrangú a formai azonosságé. Fontosságát egy zenéből kölcsönzött hasonlat világíthatja meg legjobban: ha egy háromnegyedes taktusban írt zeneművet kétnegyedes ritmusra játszanának, ez nyilvánvaló képtelenség és a darab lényegbeli meghamisítása volna. A formával hasonló az eset.” – mondta a már idézett interjúban 1942-ben. Szabó Lőrinc végleg szakít a homályos, magyartalan vagy nyakatekert szerkezetekkel, és egy a természetes nyelvet megközelítő verselést teremt: egy az élőbeszéd szólamaira tagolt, soronként változó, szabadversnek is laza ritmusformát. Rába György szerint ez „egy irodalmiasan költői és egy a próza és költemény határait egybemosó, a természetességet eszményítő koncepció szembeállítása.”³³ „Sűrű enjembement-jaival, hol bonyolult, hol zaklatott mondatépítésével a társalgó beszéd lélegzetvételt kényszeríti egyszerűbb vagy dallamosabb költőkre is.”³⁴ Szabó Lőrinc mindezt így fogalmazta meg:

Rendkívül lényegesnek tartom továbbá a költői dikció természetes, közvetlen folyását. Különösen azoknál a verseknél, melyek kifejezésmódja egyébként is közeláll a beszélt nyelvhez. Fesztelen perdüljön a szó, mint az eredetiben! Semmiféle természetellenességet, költői szabadságot nem engedélyeznek: szószakításokat, helytelen, nehézkes vagy ok nélkül régies fordulatokat, csak azért, hogy kijöjjön a ritmus, csengjen a rím vagy egybevágjon a tartalom. Ilyen áldozatok árán elért részletértékek valahogy mindig betegek, férgesek.³⁵

A hűséghez való ragaszkodás néha nehéz feladat elé állítja a fordítót. *Tóth Árpád Wildefordításai* című tanulmányában saját műfordítói titkai közül is elárult párat. „Közismert dolog,

³¹ Szabó Lőrinc: Bevezetés az *Örök Barátaink* I. kötetéhez. (pp. 9-12) Szabó Lőrinc 1984:9

³² Szabó Lőrinc: A műfordítás öröme. (pp. 7-9) Szabó Lőrinc 1984:9

³³ Rába 1972:127

³⁴ Rába 1972:131

³⁵ Fényi 1942

hogy az angoltól való műfordítás mily nehézségekkel jár, különösen a sok apró szó miatt: akárhány 6-8 betűből áll, két magánhangzó is van benne, mégis egy szótagnak számít. [...] Jelentésben, prózában, *majdnem* mindegy, hogy mit mond az ember: bánatost vagy szomorút vagy borúsat. De az angol vers tömör, a hely drága, a műfordító tehát száz egyéb körülményt is figyelemmel kísérve és hozzájuk alkalmazkodva esetleg azt fogja mondani, hogy *bús* vagy *tört* stb. [...] ez a helyes, így kell eljárni, rövidebb szót kell alkalmazni (ha van) a hosszabb helyett – nem pedig szócsonkításhoz és költői szabadságokhoz fordulni.”³⁶ Hasonló problémát mutat be az 1942-es interjújában is:

Hányszor csoportosulnak pl. véletlenül úgy valamely angol versben az egyhangú szavak, hogy a tartalom pontos utánképzése bármely más nyelvben túlvisz a forma megadott keretein. Ebben az esetben a tartalmat sűríteni kell, a leglelkét, a magvát kikeresni az egésznek és megközelítő hűséggel fordítani. Más esetben a formát megtartva, úgy segít magán a versfordító, hogy pl. két blank verssor tartalmát két és félben fejezi ki. Persze ekkor a következő sorokban kell a veszteséget pótolni. [...] Az akadály különleges tömörítésekkel, okos kihagyásokkal többnyire elhárítható. Semmi esetre sem szabad általánosan ismert, fontos idézetnek is használt klasszikus képeknél, szölamoknál alkalmazni az értelem-kurtítást. Szerencsére erre nem is nagyon készül a magyar fordító, olyan kitűnő, rugalmas a nyelvünk s olyan sok nem remélt, új sajtóságot nyújt ma is az ihletettségek perceiben.

Szabó Lőrinc mestere a tömör, kifejező fordításnak, műfordítói gyakorlatában nagyon figyel mind a forma, mind a tartalom átmentésére; mikor azonban kifejezetten nehéz feladatot kap, fontosabbnak tartja a fordított mű tartalmi megfeleltetését, és szabadabban kezeli a versformát. Kritikusai szerint szembetűnő nála az enjambement időnként mértéktelen használata. Szabolcsi Miklós szerint „a szakítás, az írásjelek beiktatása mellett ez teszi leginkább idegessé fordításait. Idegessé; és ugyanakkor kortalanná, szabólőrincien modernné,” ugyanakkor megjegyzi, hogy „történelmietlenül visszavetíti olyan költőkre, akiknél használata nem is fordulhat nagyszámban elő.”³⁷ Szabó Lőrinc a következőképpen magyarázta elméletét: „Ha egy modern költő Baudelaire-t fordít, kissé szabadabban, mint lehetne, ha beletesz munkájába a maga idegességéből is valamit: Baudelaire még mindig Baudelaire marad, mert a modern hang, az izgalmasság, a vergődés változatlanul: érzékileg és érzelmileg áll előttünk.”³⁸ Kardos László szerint fordításaiban megfigyelhető „az enjambement ama végletes változatának gátlátalanul sűrű alkalmazása, ahol kötőszó szakad el mondatától, vagy éppen a névelő marad függve a sorvégen.”³⁹ Mindez természetesen a Shakespeare-fordításokban is megjelenik.

Többen megemlítik a muzikalitás hiányát is. Szabó Lőrinc nem a verszene, a rímek, a hanghatások révén kíván hatást elérni, a verseknek ezt az aspektusát háttérbe szorítja. Szürkébb, egyszerűbb hangon fordít, mint elődei. Kardos László szerint Szabó Lőrinc puritán rí-

³⁶ Szabó Lőrinc: Tóth Árpád Wilde-fordításai. pp. 397-401. Szabó 1984:397-398

³⁷ Szabolcsi 1958:1556

³⁸ Szabó Lőrinc: Babits Goethe-fordítása. pp. 337-339. Szabó 1984:337

³⁹ Kardos 1958

melő, versszövege gyakran „szikárabb, szárazabb, zeneietlenebb, érdeesebb-intellektuálisabb.”⁴⁰ Hasonló jelzőket használ Szabolcsi Miklós is, aki hozzáteszi még, hogy Szabó Lőrinc „mintha nem akarná kihasználni zenei képességeit, néha szürke, gyenge, ügyetlen rímekeket használ.”⁴¹ Rába György erre azzal válaszolt, hogy ha túl jók a rímek, elvonják, felemésztik a befogadó figyelmét⁴² – ez egyébként a Shakespeare-fordításelméletnek is örök problémája. Szabó Lőrinc szövege gyakran kopogóbb az eredeténél, gyakran keményebb, staccatósabb: „ez az a bizonyos egyéni lüktetés, ami óhatatlanul belejátszik a leghívebb fordításba is.”⁴³ „Olykor mintha nem akarná átadni magát az eredeti dallamának; formában úgyszólván mindig hű, de néha fukaron bánik a zenével; nyelve hajlékony, de nem mindig zeng, dalol, árad [...] megfékezi a zene mámorát, az ihlet dallamba csorduló édes, vagy szárnyaló kábulatát” – írta Rónay György⁴⁴ – „ahol viszont a gondolat emelkedik föl s az zeng aztán mind sodróbb áradással, ahol a zeneiség nem annyira a kifejezésből, mint inkább a költői magatartás nemes pátozából ömlik elő, ott szinte mindig tökéletes.”⁴⁵ „Keményen, hidegen koppanó ütemei és száraz pengésű rímei között szikáran áll az uralkodó Gondolat” – ugyanez Kardos László megfogalmazásában, 1930-ból.⁴⁶ Különösen jó ott, ahol az intellektuális indulat vagy pátoz magasfeszültségét kell visszaadnia, vagy ott, ahol egy-egy finom hangulati futam lejátsszása a feladat.

Az érett műfordító Szabó Lőrincet nem a zeneiség, hanem az idegen költészet képzetvilága és a vers gondolati szerkezete foglalkoztatta legjobban. „Az idegen szövegből – s mentől előbbre halad költői pályáján, annál inkább – a gondolati elem izgatja elsősorban” – írta Kardos.⁴⁷ Műfordításainak sajátos újdonsága a korábbi fordítók munkájához képest az, hogy a vers más összetevőinek rovására a gondolatmenetet adja vissza minél hívebben.⁴⁸ Szabó Lőrinc racionalista gondolkodó volt, akinek a legfontosabb a gondolat és a kép megragadása, aki remekel ott, ahol a „tárgyi hűség és ideges vibrálás, szenvedély és gúny, intellektuális játékoság és forma-fegyelem hat együtt,”⁴⁹ mint például a *Troilus és Cressida* vagy a *Macbeth* egyes részleteiben. Érdekes meglátást fogalmazott meg Rónay György, mikor így írt: Szabó Lőrinc számára „nem a gondolat pontos fordítása a legfontosabb, hanem a vers szinte irracio-

⁴⁰ Kardos 1958

⁴¹ Szabolcsi 1958:1557

⁴² Rába 1969:422; Kardos László is utal erre *A szegény Villon balladái* c. 1940-es tanulmányában.

⁴³ Rónay 1973:215

⁴⁴ Rónay 1942:153

⁴⁵ Rónay 1942:155

⁴⁶ Kardos 1959:378

⁴⁷ Kardos 1958

⁴⁸ Rába 1972:125

⁴⁹ Szabolcsi 1958:1554

nális elemeinek átmentése, vagy talán csak helyettesítése, magyarul való újjáteremtése.”⁵⁰ Szabó Lőrinc élvezi az idegen műbe való behatolást, a titkok megfejtését, a vers megismerését. „Szinte keresi a nehéz költőket, akik elrejtik a vers értelmét az avatatlan szemek elől; Szabó Lőrinc fellebbenti a fátylat, és fordításai még azoknak is igen tanulságosak, akik jól ismerik az idegen nyelvet, amelyből fordított” – írta Szerb Antal.⁵¹

Szabó Lőrinc műfordításaiban érezhető a tárgyi világ tisztelete, az állatok, növények, színek, tájak, tárgyak, jelenségek, pontos, képszerű megragadása. Nagyszerűen használja az elioti *objective correlative*-ot. Szabó Lőrinc eme technikájával a „borzalmas-szenvedélyes” érzékeltetésének mestere – írta Szabolcsi Miklós.⁵² Szabó Lőrinc műfordításainak legnagyobb újdonsága azonban az, hogy „az idegen vers fogalmi lényegét közvetíti, nem „individualizál” és nem kísérletezik, sőt bizonyos értelemben a *magyarázó fordítás* elvéhez tér vissza.”⁵³ A magyarázó, értelmező fordítási technika az, amely a Shakespeare-fordításokban is gyakran tetten érhető, és amely példátlanul érthetővé, koherenssé, színszerűvé teszi a szöveget.

Szabó Lőrinc tökéletesen tisztában volt azzal, hogy minden fordítás súlytalanabb az eredetnél, tehát a fordítás szókincsét nyomatékosítani kell. Ennek egyik módja a motivált, érzelmi töltésű vagy a nagyon is köznapi, szürke szavak használata; a másik az időbeli elidegenítés, a modern, kifejezetten „mai” szavak használata, melyekkel Shakespeare-fordításaiban is erőteljesen élt. Szabó Lőrinc az időben elidegenült nyelvet nem tudákos archaizálással, hanem rétegnyelvi elidegenítéssel, argot-val érzékelteti, ezáltal tónusában megváltoztatva teszi át a művet a mai magyar nyelvre.⁵⁴ Szabó Lőrinc fordításai ezért is olyan élők, maiak, mert Szabó Lőrinc „mai szavakat vet bele bátran a versbe,”⁵⁵ és nem archaizál, hanem kimondottan modernizál; „inkább akar nyersen-kihívóan mai lenni, mint méltóságosan-poroson ódon.”⁵⁶ Szabó Lőrinc hetyke modernségét számtalanszor bírálták a kritikusok – a Shakespeare-fordításokban különösen jó példákat láthatunk.

Szabó Lőrinc az *Örök barátaink* két kötete és más versfordításai mellett Shakespeare-drámafordításaival is maradandót alkotott. A magyar Shakespeare-fordításban új, napjainkig el nem avuló iskolát alapított, amely egyrészt szakít az egyen-líraiságba mártott XIX. századi Shakespeare-rel, és próbálja a szöveget a maga nyers zsenialitásában megragadni; másrészt jól láthatóan elkülönül a Mészöly Dezső-féle egyszerűsítő-adaptáló vagy a napjainkra jellem-

⁵⁰ Rónay 1942:153

⁵¹ Szerb Antal: *Örök barátaink*. Szabó Lőrinc műfordításai. (pp. 295-298) Szerb 1978:298

⁵² Szabolcsi 1958:1554

⁵³ Rába 1969:450 Kiemelés tőlem.

⁵⁴ Rába 1972:130

⁵⁵ Rónay 1942:154

⁵⁶ Kardos 1958

ző magyarázó, „színészbarát” fordításoktól. Szabó Lőrinc fordítói gyakorlata Vas István és Eörsi István fordításaiban él tovább: a gondolati elemek, a motívumok és a képvilág hangsúlyozása, a költőiség (de nem a nemlétező Shakespeare-i líraiság) teljes újjáteremtése, a szabadon kezelt magyar jambus Szabó Lőrinc öröksége, amelynek hatása a magyar Shakespeare-re a mai napig érezhető.

Bibliográfia:

- Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. I-II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- Fényi András: A műfordítás. Beszélgetés Szabó Lőrincel. *Magyar Kultúrszemle*, V évf. 3. szám. (1942. márc. 15.) p. 54.
- Hevesi Sándor: *Ami Shakespeare álmodott*. Magvető, Budapest, 1964.
- Kabdebó Lóránt: *Útkeresés és különbéke*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Kardos László: A műfordítás realizmusáért. Szabó Lőrinc: Örök barátaink. In: *Népszabadság*, 1958. aug. 12, kedd, p. 4.
- Kardos László: *Vázlatok, esszék kritikák*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959.
- Maller – Ruttkay (szerk.): *Magyar Shakespeare-tükör*. Esszék, tanulmányok, kritikák. Gondolat, Budapest, 1984.
- Németh Antal: Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai. In: *Filológiai Közlöny*, 1973/I-II. pp. 97-113.
- Rába György: *A szép hűtlenek*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
- Rába György: *Szabó Lőrinc*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- Rónay György: Örök barátaink. Szabó Lőrinc kisebb műfordításai. In: *Magyar Csillag*, 1942. március 1. II. évf. 3. szám. pp. 151-156.
- Szabó Lőrinc: *Emlékezések és publicisztikai írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Szabó Lőrinc: *Könyvek és emberek az életben*. Magvető, Budapest, 1984.
- Szabolcsi Miklós: Szabó Lőrinc műfordításai. In: *Nagyvilág*, 1958/10. pp. 1551-1559.